

RelBib

Bibliography of the Study of Religion

<https://relbib.de>

Dear reader,

This is a self-archived version of the following article:

Author:	Rüpke, Jörg
Title:	“Roma imparatorlugu'nda dinî çoğulculuk ve avrupa din tarihine etkileri“
Published in:	Sabah ülkesi: üç aylık kültür-sanat ve felsefe dergisi. Köln: Plural Publications; Köln: Sabah Ülkesi Dernegi - Verein zur Förderung der morgenländischen Kultur
Volume:	44
Year:	2015
Pages:	18 – 21
ISSN:	2195-6456

The article is used with permission of [Sabah Ülkesi](#).

Thank you for supporting Green Open Access.

Your RelBib team

EBERHARD KARLS
UNIVERSITÄT
TÜBINGEN

UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK

ROMA İMPARATORLUĞU'NDA DİNİ ÇOĞULCULUK VE AVRUPA DİN TARİHİNE ETKİLERİ

Jörg Rüpke*

Hangi Avrupa, Hangi Antik Dönem?

Dinî çoğulculuk ve dinî çatışmalar modern zamanların buluşları değildir. Aynı şey kültürel ve dilsel çoğulculuk, göç ve kozmopolitizm için de geçerlidir. Ama hep aynı olan olguları incelemek tarihe bakışı enteresan kılmaz. Enteresan olan bu fenomenlerin farklı formları, bağlamları, gelişmeleri ve sonuçlarıdır. Avrupa tarihi için bu bağlamda Antik döneme bakmak gerekir: Bugünkü Avrupa Birliği'nin büyük bölümü Imperium Romanum'un bir parçasıydı. Yunan felsefesi, mantık ve retorik bugüne değin birçok tartışmayı belirleyen bilim kanunlarını ve argümantasyon tekniklerini ortaya çıkardı. Latince Avrupada 19. yüzyıla kadar bilim dili idi, çoğunluğun dini olan Hristiyanlık bu dil ile iç içeydi ve Roma veya Roma karşıtı "Protes-

tan" Hristiyanlığı temsil ediyordu. Tüm bunlar dinî çoğulculuğun ortaya çıkış formları ve bunlara nasıl bir tavır takınılması gerektiği sorunu üzerine Antik döneme uzanan güçlü argümanlardır.

Fakat bu geriye bakış, antik dönem ile merkezini Alpler'in kuzeyinde, batı ve orta Avrupada bulan, Ren ve Tuna nehirleri boyunca doğuya ve kuzeye uzanan bugünkü Avrupa arasındaki kırılma noktalarını gözden kaçırmamalıdır. Yunan-Roma antik dönemi bir Avrupa değil, aksine bir Akdeniz bölgesi antik dönemi idi. Latince Nil Deltası'nın batısındaki Kuzey Afrika'nın diliydi, Arabistan Roma'nın eyaleti, Anadolu ise imparatorluğun bir merkezidi. Aslında durum daha da karmaşıktı: Batı Roma ve Doğu

Roma-Bizans imparatorlukları arasındaki ayrılıklar daha 4. yüzyılda ortaya çıkmıştı. Fakat Latin Yasaları (Corpus Juris Civilis) -ki dinî çoğulculuk açısından son derece önemlidir- ilk olarak bu sürecin ardından oluşturuldu. Esasında Bizans Doğu-Roma'sında orta ve kuzey Avrupa'ya ait Latin Hristiyanlığı en çok kuzeybatıdan, İrlanda'daki Roma kültüründen geldi; Yunan bilimi ise Londra ve Palermo arasındaki bilim eksenine Endülüs'te yapılan Arapça tercümelerin Latince çevirileri aracılığı ile aktarıldı. Avrupa Akdeniz tarihi sürpriz dönüşüm ve değişimlerin tarihiydi, hâlen de öyledir. Dinî açıdan bakıldığında da durum aynıdır.

Antik Roma'da Din

Romalı hukukçu, politikacı ve filozof Cicero, Flaccus savunmasında "Her topluluğun bir dini vardır, bizim olduğu gibi" der. Bu örneğe göre dil ve kültürden farklı olarak diğer toplulukların "dinlerini" tasavvur etmek kolaydı. Bu modele göre vatandaşı olunan başka bir şehre taşınırken, onun dinî pratiklerine katılmak da yasaldı (ve uygulamada daha pratikti). Hatta tanrılar özellikle bölgesel güçler olarak görüldüğünden bu mantıklıydı da. Gerçek ise bambaşkaydı. Hareketlilik esastı: Savaş ve köle ticareti, kötü hasat ve deprem, uzak ticaret ve daha iyi yaşam perspektifleri o zamanlar şehirlerin göçmenler için birer hedef olarak görülmelerine sebep oluyordu. Bizzat Cicero "Yasalar Üzerine" adlı kitabında bu modele uymayan ve onu yasa dışı dinî yenilik olarak gören sonuçlar üzerine eğilmişti. Ancak sosyal grup veya ağların din aracılığıyla oluşumu veya devam ettirilmesi ile ilgili değildi.

Bunun için bir başlangıç noktası vardı. Yunanca "hairesis" Latince'ye "secta" kelimesi ile tercüme edilmişti ve öncelikli olarak felsefe okullarının ayrımı ve siyasi gruplaşmalar için kullanılıyordu. Bu kavram hiçbir şekilde aşağılayıcı değildi; karşılaştırılabilir seçenekler arasında meşru bir seçimi içeriyordu. Bu düşünce ile Roma İmparatorluğu'nda 1. yüzyıldan 4. yüzyılın başlarına kadar giderek daha sık dinî birlikler için de kullanıldı. 311 tarihli hoşgörü fermanı denilen metinde Kral Licinius Hristiyanlar için "ebeveynlerinin mezhebini" takip edenler tabirini kullanıyordu. Bu kavramın ortaya çıkardığı resim bir mensubiyet resmi idi: Zenon veya Epikür, akademinin yöneticileri veya piskopos gibi henüz hayatta olan veya uzun süre önce ölmüş kişilere bağlanılmıştı. Hristiyanlar (Christiani) bunu açık bir şekilde uzun zaman önce idam edilen İsa bağlamında yapmışlardı. Bununla birlikte kurum-sallaşma hakkında herhangi bir söylem gelişmemişti.

Bu durum diğer bir kavram için geçerli değildi. Disiplin (Disciplina), hayat tarzı gibi bir felsefenin entelektüel içeriğine işaret edebiliyordu. Bu noktada kavram, düzenli davranış şekilleri ve bağımlı olmayı içeren askerî disiplin alanından geldi, fakat biraz da bilimle ilişkiliydi: Askerî veya astrolojik disiplin, her şeyden evvel askerî veya astrolojik "sanat", yani teknik idi.

Bütün farklı Roma denemeleri gösteriyor ki, üzerine konuşulan "din", ilk etapta insanların oluşturduğu bir dernek gibi ortaya çıkan bir şey değildi. Religio Roma anlayışına göre tanrılar varlığı üzerine insanoğlunun saf reaksiyonu idi. Bu genellikle tüm durumlarda kabul görmekte, fakat tanrılarının yüceltilmesi, tapınma gibi sonuçlar, çok farklı şekillerde tezahür edebilmekteydi.

Bu arka plandan bakıldığında Roma yasaması için de dinin dernekler bağlamında bir öneme sahip olmaması şaşırtıcı değildir. Roma dernek hukuku tamamen eskmişti. Kral Numa meslek okullarının kurulmasını onaylamış ve ruhban okulları kurmuştu. Ancak "derneklerin" hukuki bir tanımının ilk olarak M.Ö. 1. yüzyılın sonunda Sezar ve August'tan itibaren yapıldığı görülür. Bazı durumlarda hukuki bir düzenleme ve bu tür kişisel birliklerin kontrolü bağlamında çalışılsa da, kesin hukuki bir çerçeve krallık döneminde de oluşturulmadı. Hukuki olarak rağbet gören, normal bir insanın örneğin mülkiyet hakkı sahibi olması gibi bu tür bir collegium'un da bir corpus, bir tüzel kişilik olarak anlaşıldığı düşüncesi idi. Bunların hiçbirinin din hukuku ile ilgisi yoktu fakat temaslar vardı. Bir okul kitabında şu ifade bulunuyor: "İllegal kolejleri yasaklayan senato kararlarına aykırı olmadığı sürece din adına bir araya gelinmesinde mahzur yoktur." (Marcianus, Kurumlar) Burada söz konusu olan dinî dernekler için özel bir öncelik değil, aksine derneklerin yasa dışı kuruluşlarını yoğunlaştıran, rastgele veya düzenli buluşmalardır. Din kalabalıklaşmanın (coetus) meşru bir nedenidir, ancak din aynı zamanda dernek kurulumuna katkıda bulunamaz. Fakat dinler neden dernek kurmak istesin?

Dinler Çoğulculaşmaya Başlıyor

Akdeniz dinlerinin daha krallık zamanı öncesinde birbiriyle ilintili iki yönü vardı. Evvela tanrılarla iletişimde güvensizliğe, hastalığa, (hukuki veya cinsel) rekabete karşı bir araç olan kişisel dinî bir pratik imkânı sunuyorlardı. Bunun yanında dinde bir kaynak sunan toplu bir pratik vardı ki siyasi kimlik ve hükmetme üzerinden iletişimi, yani iktidarı garanti

altına alıyordu. Ancak bu siyasi bağlam krallık zamanı boyunca açık bir şekilde değişti. Imperium Romanum'a dâhil edilmeleriyle yerel siyasi kimlik ve siyasi elitler küçük duruma düştüler veya "medyatize" edildiler, yani unvanları ve bazı yetkileri kendilerinde kalmak üzere idareleri başka bir merkeze bağlandı. Her ne kadar krallık merkeziyle ilişkileri sayesinde fayda sağlasalar da, onlar aynı zamanda sondan bir önceki siyasi ve hukuki merci oldukları anlaşılan bir orta merci konumundaydılar. Dinî iletişim, dinî ticaret önemini korudu, fakat artık yerel güce destek vermiyordu, aksine onun alternatiflerine, büyük resimde kral veya onun arkasındaki/üstündeki dünya ile ilgileniyorlardı. Bundan kral da istifade ediyordu (Roma karşıtı Hristiyanlık dahi imparatorluğun istikrarına hizmet etmeliydi).

İmparatorluk dönemine ait birçok kaynaktaki, kişisel dinî pratiklerin yalnızca hayatın değişken durumları için uygulanmadığı, aynı zamanda sağlığı ve erdemli davranışları güvence altına alan bir dinî bireyselleşme süreci görülmektedir. Üzerilerinde isimler bulunan yazıtlar tanrılar ve insanlara talepleri iletiyor ve bunlar okuma yazma bilmeyenler tarafından da kullanılabilirdi. Okuma yazma bilen eğitilmiş kişiler dinî metinleri okuyor veya yazıyor, böylelikle dinin birer sunucusu durumuna geliyorlardı. Ayrıca okuyucuları, münazara eden öğrencileri, kendileri için rüya tabir ettikleri, dualar yazdıkları veya ibadetler ettirdikleri kişileri bir araya getiriyorlardı. İşte tam da bu bağlamda grup oluşturma merkezi bir rol oynuyordu. Grup oluşturmak bir yandan dinî pratiği güvence altına almaya yardımcı oluyordu. Politik kimliğin gittikçe azaldığı yerel bir toplumda insan kendisiyle benzer çözümleri düşünen insanların haricinde başka nerede kendini daha güvende hissedebilir ki? Diğer yandan grup oluşturma ve dinî "hizmet sunuculuğu" pozisyonu uzun vadeli bir kurumsallaşmayı, sosyal ve ekonomik güvenceyi gerektiriyordu. Tam da bu noktada dernek hukuku ortaya çıkarıyordu: Ailelerden oluşan doğal sosyal ağlardan farklı olarak dernekler kamusal alanda kişisel bağlantıyı sağlıyorlardı. Sadece diğer derneklerle değil, aynı zamanda üyeleriyle birlikte kamusal alanda da geçerli olan serbest sözleşmeler yapabiliyorlardı.

İmparator Konstantin 321 tarihli bir yasa ile Roma şehrindeki Hristiyan gruplaşmayı güvence altına almak maksadıyla bunu miras alma hakkına sahip bir dernek olarak gördü.

Bu ideal olarak kaldı. Çok nadir durumlarda bu durum gerçekten kazanıldı, fakat bu aynı zamanda kamusal aktörlerin olduğu gibi dinî elitlerin düşüncelerini de belirleyen bir modeldi. Böylece İmparator Konstantin 321 tarihli bir yasa ile Roma şehrindeki Hristiyan gruplaşmayı güvence altına almak maksadıyla bunu miras alma hakkına sahip bir dernek olarak gördü. Sonraki zamanlarda bu model başka sonuçlar doğurdu. Bunların belki de en önemlisi bu tür dernek gibi oluşturulan "dinlere" sadece kendi mal varlıklarını yönetme değil, aynı zamanda üyeleri üzerinde bir yargılama hakkına sahip olma konusunda taviz verilmesidir. Bu uygulamanın Hristiyanlıkta oldu gibi İslam'da da tarihi bir şekillendirici etkisi vardır.

Dindarlık ve Dinî Çoğulculuk

Dinî bireysellik ve grup oluşturma paradoksal bir ilişki içerisindedir. Bir yandan bireysel din seçimi ve dinî kimliği uzun vadeli koruyan şey, diğer yandan üyeden talep edilen ve onun dinî tavrını kısıtlayan grup kuralları hâline gelmektedir. Yasa dışı olmayan her eylemin dinî alanda da uygulanmasına izin veren ve şüpheli durumlarda tanrıların kendi yaptırımlarını uygulamasını öngören eski Roma kuralı bu noktada sınırları zorlamaktadır. İmparatorların dinî meşruiyet ve dinlerin idare tarafından desteklenmesi mücadelesinde "dinlerin" çoğulculuğu sadece geçici bir fenomen olabilirdi. Mütemediyen güçlü bir askerî dış baskıya maruz kalan bir imparatorlukta azınlıklara müsamaha gösterilmesi idari yönden değiştirilmesi mümkün olmayan, ama gönüllü olarak da uygulanmayan bir politika idi. 4. yüzyılın sonunda tarikatler ecclesia'ya artık alternatif olarak görülüyorlardı, Yahudilere de tarihî bir din olması münasebetiyle müsamaha gösteriliyordu; geri kalanların hepsi kâfirler olarak görülüp bunlarla mücadele ediliyordu.

Ancak imparatorluk dönemindeki gelişmeler tesadüfî bir sonuç değildi. Imperium Romanum bölgesinin ve sonradan "Afrika" ve "Asya"dan ayrılan "Avrupa"nın sonraki tarihine bakıldığında daha ziyade bir modelin, bir kümelenmenin söz konusu olduğu görülür. Bunun içerisinde bireylerle büyük gruplar hâlinde oluşturdukları birlikler

arasındaki ilişkinin yanı sıra siyasetin veya devletin gruplarla veya fertlerle olan ilişkisi de kilit rol oynamaktadır.

Ben kültürel araştırmalar zaviyesinden bakınca dini; belirli bir durumda bir (veya birden fazla) aktörü mühim, en önemli eylem katılımcısı olarak tanımlayan, bu durumda tüm katılımcıları tartışmasız mühim olarak değerlendirebilen insanların dini eylemi olarak anıyorum. Tabii ki bundan başka bütün paydaşların bu tür inançları paylaştıkları sayısız rutin var, fakat bu durumda da farklılıklar olabilir: Mesela Avro-Akdeniz geleneğindeki tanrı veya tanrılar hakkında, bazen de mesela melek veya aziz olarak nitelendirilen aktörler hakkında konuşulurken onların iltifatlarına nasıl nail olunabileceği ve kimin buna daha yetkin olduğu gibi. Dinî eylem bir sembol ve inanç sisteminin bireysel yeniden ürettiği değil, aksine kendi tecrübelerine, her bir sosyal bağlamda denenmiş veya yeni transfer edilen rutinlerine ve her şeyden önce ilgili durumda başarılı olacağı muhtemel gözükene müracaatla yapılan eylemdir. Bu tür bir bireysel dinî eylemden yola çıkarsak, bu yolla ortaya çıkan grup oluşumunun gücü tarihi olarak değişkendir. Helen-Roma dönemi sıkı organize olmuş, hatta profesyonelleşmiş bir sembol, uygulama ve organizasyon çeşitliliğine sahne olmuştur, zira dinî yaşam diğer sosyal ve siyasal yapılarla artık karşılanamayacak görevleri üstlenmiştir. Neticede küçük ve nispeten kısa ömürlü, kamusal alandaki görünürlükleri sınırlanmış dinî gruplardan müteşekkil çok renkli bir dünya ortaya çıkabilirdi. Göçmenler dinî simgelerinin yeniden tanınmasını talep etseler de, hakikatte bu 2. ve erken 3. yüzyılın isabetli tanımı olabilirdi. Bu durumla, bizim bugün Doğu Asya'da, Kuzey-Güney Amerika'da ve aynı zamanda tarihi olarak ortaçağ Levant'ı veya Aydınlanma döneminin Batı Avrupa'sı gibi bazı dönemlerde gördüğümüz dinî çoğulculuk durumları arasında belki güçlü paralellikler bulunuyor. Dinî kimlik birçok kimlikten sadece biriydi; hayat alanlarının çoğu onun etkisinde değildi. Dinî rekabet veya din karşıtı (veya sekülerlik karşıtı) etki yerel alanla sınırlıydı.

İnsanlar birbirleriyle anlaşmak ve çoğunluk olsun, azınlık olsun dinî eyleme izin veren siyasi bir çerçeve oluşturmak zorundadırlar, bunu yaparken de siyasi düzeni korumak adına kendi iradelerini ortaya koymak durumunda dırlar.

Perspektifler

Ortak araçlar olmaları, ayrıca iletişim hâlinde olmaları dolayısıyla dinî pratik ve kimliklerin siyasi organizasyon ve kimliklerin vazifelerini üstlenmek zorunda oldukları yerde kurumsallaşma baskısı ve bununla birlikte dinler arası rekabet artar. Dinî meşruiyet için siyasete muhtaç olma durumu, rekabeti tekelleşmeye ve dinî alternatifleri baskı altına almaya götürecektir. Erken modern ve modern dönemde Avrupa devlet kilisesi dinî alternatifleri baskı altına almaya, 1979'lerden bu yana Nijerya'nın gelişimi ise tekelleşmeye örnek olarak gösterilebilir. Her iki durumda da din farklı nedenlerden dolayı geri kalan her şeyin ona tabi olduğu "mega-" veya "hegemonik kimlik" hâline gelmektedir.

Böyle bir süreci şu anda da gözlemleyebiliyoruz. Çevremizde insanların ister Türkçe veya Arapça konuşsun, isterse Fas'tan veya Pakistan'dan ya da ABD'den gelmiş olsun genellikle başka bir ayırım yapmaksızın "Müslümanlar" olarak sınıflandırıldıklarını görüyor, Türk vatandaşlarının Hristiyan Ermeniler ya da Suriyeli Sünnilerin ateist olabileceğini görünce genellikle hayret ediyoruz. Farklı özellikler artık hiçbir şekilde dikkate alınmıyor, aksine doğrudan "Müslüman" olarak etiketlemeye ve sonrasında birçok farklı çağrışıma neden oluyor. Benim analizim çizgisinde şöyle bir hipotez geliştirilebilir: Bunun nedenleri sosyal mekanizma ve siyasi iletişimdeki bir eksiklikte yatmaktadır; hem lokal bağlamda hem de küresel politikada globalleşen dünyanın karmaşıklığıyla başa çıkabilme eksikliği. Fakat böyle bir iddiada bulunarak şüphesiz bir din tarihçisi olarak yetkilerimi aşmış olurum. Son olarak şunu söyleyebilirim: Eğer bu tarihi analiz doğru ise, dinler arasındaki o çok övülen diyalog doğru araç olamaz. İnsanlar birbirleriyle anlaşmak ve çoğunluk olsun, azınlık olsun dinî eyleme izin veren siyasi bir çerçeve oluşturmak zorundadırlar, bunu yaparken de siyasi düzeni korumak adına kendi iradelerini ortaya koymamak durumundadırlar. ◀

*Erfurt Üniversitesi Öğretim Üyesi